

Szakács Béla Zsolt

MAROSI ERNŐ (1940–2021)

A KÖZÉPKORKUTATÓ MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ

Sosem gondoltam volna, hogy egyszer Marosi Ernő munkásságát fogom kutatni. Ez persze az én naivitásom. Lehet, hogy ő ezzel is számolt; mindenesetre az életmű nagy összegző kiadását már súlyosan betegen, de azzal hőiesen dacolva dedikálta nekem „boldog(an) Marosi Ernő”.¹ E rövid írásnak nem célja a szakmai kanonizáció, nincs is rá szükség. Pályáján végig meghatározó szerepet játszott az egyetemi oktatástól az akadémiai kutatóintézeteken át az MTA Művészettörténeti Bizottságáig. Egyszemélyes intézményként működött, különösen 1995, Zádor Anna, a „Mama” halála után, egy negyed évszázadon át. Ha ítéleteit néha vitatták is, tekintélye megfellebbezhetetlen volt. Rendíthetetlenül állt őrt a szakma védőbástyáin, egyszerre tartva rendet idebent és verve vissza, amennyire lehetett, a kívülről jövő támadásokat.

Marosi Ernő szerteágazó tevékenységéből az alábbiakban csak a középkori vonatkozásúakról lesz szó. Ő maga is medievistának tartotta magát, és írásainak nagyobbik hányada is ilyen tárgyú. Ennek az elemzésnek a megjelent művek képezik alapját. Ez sem kevés: hat évtized publikációs tevékenységét öleli át, melynek (az utolsó két évet már nem is tartalmazó) pusztá felsorolása is 37 nagyalakú nyomtatott oldalt tesz ki.² Az áttekintést megkönnyíti a szerző 80. születésnapjára készült monumentális válogatás a maga 88 középkori vonatkozású írásával, amit persze érdemes kiegészíteni néhány terjedelmi vagy más okból be nem került művel. A szerzőtől eredő válogatás eleve könnyebbség (bár kiszolgáltatja a kutatót elemzése tárgyának), ehhez járulnak még a fejezetenként csoportosított önreflexiók. Marosi persze nemcsak ebben a kötetben reagált tudatosan saját szakmai pozíciójára, hanem ez minden írását jellemezte, és ahogy témáihoz időről időre visszatért, a nézőpont is változott.³ A gyanútlan olvasó úgy érezheti magát, mint az elvarázsolt kastély látogatója a tükörteremben: a sokoldalú megközelítés ára az archimédészi pont elvesztése.

¹ Marosi Ernő: *„Fénylik a mű nemesen” Válogatott írások a középkori művészet történetéről*. Budapest, 2020. Ebben bizonyára a katolikus kötődéseimmel való évődés is benne volt. A PPKE Művészettörténet Tanszékét mindvégig támogatta, alighanem az alapító, Urbach Zsuzsa iránti tiszteletből. A 2005-ös luxemburgi Zsigmond-konferencia egy derűs vasárnapján csatlakozott hozzám, amikor az echternachi bazilika miséjére igyekeztem. Amellett, hogy roppantul élvezte a különleges, háromnyelvű (német, francia és luxemburgi) szertartást, szemmel láthatólag zavarta is, hogy a személyes szférájához túl közel kerültem.

² Marosi 2020. i. m. 905–941. Összeáll.: Bardoly István.

³ „Mai történelmi – művészettörténeti szemléletünk legfontosabb követelménye a tudomány önreflexiója, annak fel- és elismerése, hogy ismereteink összképe éppúgy, mint a részletek, olyan hipotézisek, amelyek változhatnak, de semmiképpen sem kizárólagosak és véglegesek.” Marosi Ernő: *Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Élet és Irodalom*, 2008. április 4. (14. sz.) 17.

A Marosi Ernőről szóló irodalom egyre gazdagabb, nem utolsósorban a 70. és a 80. születésnap alkalmából megjelent írásoknak köszönhetően.⁴ Kiemelendő Sinkó Katalin széles ívű, a középkort sem elhanyagoló elemzése⁵ és Takács Imre áttekintése.⁶ Ez utóbbi középső része az életműkiadás felépítését követve Marosi középkori tárgyú kutatásait tematikusan mutatta be. Az alábbiakban ezt a szempontot az alkotói folyamat kronológiájával próbáljuk ötvözni, amelynek mérföldköveit a tudósi pálya állomásai és a nagy vállalkozások alkotják. Marosit azonban mindig és minden érdekelte, a csoportosítás tehát szükségképpen önkényes és reménytelenül szelektív.

KASSA

„Művészettörténeti munkásságomat a kassai Szent Erzsébet plébániatemplom középkori építéstörténetéről írott monográfiával kezdtem” – vallotta Marosi 2019-ben.⁷ Miután 1963-ban elvégezte az egyetemet, és megvédte a művészettörténet-írás gótika-recepciójáról írt szakdolgozatát (amely inkább tudománytörténeti munkásságához sorolható, de egyszersmind előtanulmány volt a kassai monográfiához is⁸), a következő feladatot az egyetemi doktori fokozat megszerzése jelentette. A témát Entz Géának köszönhettem,⁹ de valójában sokkal nagyobb kihívásról volt szó. A magyar művészettörténet-tudomány a kezdetektől kiemelt feladatának tekintette a kassai Szent Erzsébet-templomról írandó monográfiát. Voltaképpen a magyar nyelvű művészettörténet-írás kezdetét is egy ilyen tárgyú kötet jelzi, de 1846-os művét Henszlmann Imre rövidesen elavultnak érezte, noha erejét meghaladta az ígért nagymonográfia megírása.¹⁰ Generációról generációra öröklődött a feladat, amelyet legjobb esetben is csak részlegesen sikerült teljesíteni. Időközben más nemzetek is érdeklő-

⁴ Ld. elsősorban a két 2010-es Festschriftben (*Bonum ut Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi in His Seventieth Birthday*. Ed. Varga Livia et al. Budapest, 2010. és *Enigma*, 16. 2009. No 61. és az *Enigma*, 26. 2019. [2020!]. No 100. számában megjelent írásokat, és ez utóbbiban: Válogatás a Marosi Ernőről szóló irodalomból, 91–92.

⁵ Sinkó, Katalin: The Marosi Files: from „Progressive Traditions” to „Multiplicity of Viewpoints”. *Bonum ut pulchrum* 2010. i. m. 55–106. Marosi medievistaként való önmeghatározása is innen ered: 59. és 22. jegyzet. Ld. még: Marosi Ernő: [Önéletrajz.] *Napút*, 11, 2009, 10. 53–55.

⁶ Takács Imre: Marosi Ernő olvasása – zárszó helyett. Marosi 2020. i. m. II.: 943–960., az idevágó rész megjelent még: Marosi Ernő és a középkor-kép változása. *Enigma*, 26. 2019. [2020!]. No 100. 47–61.

⁷ Marosi 2020. i. m. 701. Bár ez is „Megjegyzések, 2020” címmel jelent meg, a 702. oldalon pontosan datálja a szöveget: 1974. március 15. után 45 évvel.

⁸ „szakdolgozatomban [...] előbb a téma kutatástörténeti hagyományát dolgoztam fel” Marosi 2009. 55.

⁹ Az akkori Országos Műemléki Felügyelőség archívumában Marosi elsőként jutott hozzá korábban hozzáférhetetlen kassai dokumentumokhoz. A családi vonatkozás sem hiányzik: édesapja egy ideig Kassán teljesített postai szolgálatot.

¹⁰ Henszlmann Imre: *Kassa városának ó német stílusú templomai*. Pest, 1846. Hasonmás kiadása: Budapest, 1996. Marosi Ernő tanulmányával.

dést mutattak a téma iránt. A cseh származású, de a két világháború közt a szlovák műemlékvédelemben tevékenykedő Václav Mencl 1943-ban a *Südost-Forschungen* hasábjain meglepő nyíltsággal szólt a kisajátítási kísérletekről: a legironikusabban a magyarokról, akik a nemzeti királyság termékének tartják; ezzel vetélkednek a németek, akik a szülőhazájuktól távoli Kassán saját szokásaikat honosították meg, továbbá a csehek, akikhez csatlakozva Mencl a prágai udvari művészet termékének tekinti a kassai dómot (különös módon szlovákokról szó sincs).¹¹ Mencl 23 évvel később visszatért a témához, jórészt a korábbi tanulmány nyomvonalán, de annak ideológiai színezete nélkül.¹²

Marosi első kassai tárgyu írása már 1964-ben napvilágot látott,¹³ de a doktori disszertáció csak 1968-ban készült el, már hasznosítva külföldi ösztöndíjainak tanulságait is. Ez három részletben jelent meg 1969–1971 között („folyóíratcikként mintegy álcázott monográfia”-ként), majd német nyelvű kivonatban.¹⁴ Ebben az időben már rendelkezésre állt magyar nyelven pár középkori épületmonográfia: Bogyay Tamás úttörő Ják-kötete, és az ötvenes évek könyvkiadásának két alapműve: Csemegi József elemzése a budavári Nagyboldogasszony-templomról és Entz Gézáé a gyulafehérvári székesegyházról.¹⁵ Mindhárom írásnak erénye az alapos leírás. Kézenfekvő lett volna, hogy Marosi is ezt kövesse, különösen a témaadó Entz kötetét. A kassai dóm állapota és Marosi érdeklődése azonban más utat jelölt ki. A Steindl Imre által gyökeresen átépített kassai templom ebből a szempontból Schulek Frigyes Mátyás-templomára hajaz, így a dolgozat felépítése is Csemegiéhez áll közelebb. Csemegi feldolgozásának talán legnagyobb érdeme a restaurátori beavatkozások pontos

¹¹ Václav Mencl: Die Kaschauer Kathedrale. *Südost-Forschungen*, 8. 1943. 110–155.

¹² Václav Mencl: Gotická architektúra Košíc. *Vlastivedný Časopis* 16. 1966. 3–25. Nehéz elképzelni, hogy Mencl nem látta Marosi két évvel korábbi német nyelvű tanulmányát (ld. a következő jegyzetben), de nem hivatkozott rá. Marosi viszont 1967-ben már hivatkozott Mencl írásaira.

¹³ Marosi Ernő: Beiträge zur Baugeschichte der Pfarrkirche St. Elisabeth von Kassa. *Acta Historiae Artium*, 10. 1964. 229–245. Vö.: Marosi Ernő: A kassai Szent Erzsébet templom és a későgótikus építészeti. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 11. 1967. 565–608. = Marosi 2020. i. m. 602–625.

¹⁴ Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. 1969. 1–45., 89–127. és 20. 1971. 261–291.; Marosi Ernő: Die zentrale Rolle der Bauhütte von Kaschau (Kassa, Košice). *Studien zur Baugeschichte der Pfarrkirche St. Elisabeth um 1400. Acta Historiae Artium*, 15. 1969. 25–75; az idézet: Marosi 2020. 701. Marosi ekkori álláspontjának tömör összefoglalása: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. Marosi Ernő, Budapest, 1987. I.: 540–551., 667–668., 681–683. Ld. még tőle: *Architektúra prvej polovic 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Gotika. Dejiny Slovenského Výtvarného Umenia*. Ed. Dušan Buran. Bratislava, 2003. 214–221. és Košice, Dóm sv. Alžbety. Uo., 638–639.

¹⁵ Bogyay Tamás: *A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna*. Szombathely, 1943. Csemegi József: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest, 1955. Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest, 1958.

rögzítése volt. Marosi Kassa esetében hálátlanabb forrásadottságok között dolgozott, de érzékenyebb volt a XIX. századi beavatkozások szemléletére, amit az is jelez, hogy tanulmánya kutatástörténeti áttekintéssel kezdődik. A periodizáció és a stíluskapcsolatok minden korábbinál részletesebb és pontosabb kidolgozásával új irányt szabott a kutatásnak (a prágaiak mellett a délnémet Parlerek és a később meghatározóvá váló bécsi kapcsolatok kimutatása).

A kassai monográfia időtállóan bizonyult, de egyes elemei korrekcióra szorultak: „jó két tucat kisebb-nagyobb tanulmányban és szövegrészletben nyílt alkalom, hogy az eredeti monografikus tanulmányokat javítsam vagy az ismeretek újabb helyzetéhez igazítsam.”¹⁶ Alkalmat adott erre Steindl-émlékülés éppúgy, mint Henszlmann monográfiájának reprint kiadása.¹⁷ Legfontosabb volt azonban Tóth Sándor munkássága, aki Kassáról is mást gondolt, mint Marosi.¹⁸ A kritikát Marosi részben elfogadta, és elgondolásait főként a szobrászat terén fejlesztette tovább.¹⁹ Időközben elkészült egy angol disszertáció is Kassáról: Tim Juckes amellett, hogy a korábbi periodizációkat nagy vonalakban követte, elsősorban az épület kontextualizálását dolgozta ki jobban, ami jól jelzi a kutatás új irányait.²⁰ Marosi utolsó e tárgyú írásában már ezeket a szempontokat is integrálta.²¹

ESZTERGOM ÉS A KORAI GÓTIKA

Marosi következő nagy témáját az egyetemen másik középkoros tanárától, Dercsényi Dezsőtől kapta, ebből nőtt ki kandidátusi disszertációja (1975).²² Az Árpád-kori Esztergom váratlanul főnixként támadt fel az 1930-as években, és ez indította a magyar műemlékvédelem akkori irányítóját, az egyetem művészettörténész professzorát, Gerevich Tibort, hogy élete főművét *Magyarország román-*

¹⁶ Marosi 2020. i. m. 701.

¹⁷ Steindl Imre és a kassai dóm. *Steindl Imre (1839–1902) építész, műegyetemi tanár emlékezete*. Szerk. Horváth Alice. Budapest, 1989. 35–48. és Henszlmann 1996. kísérőfüzete.

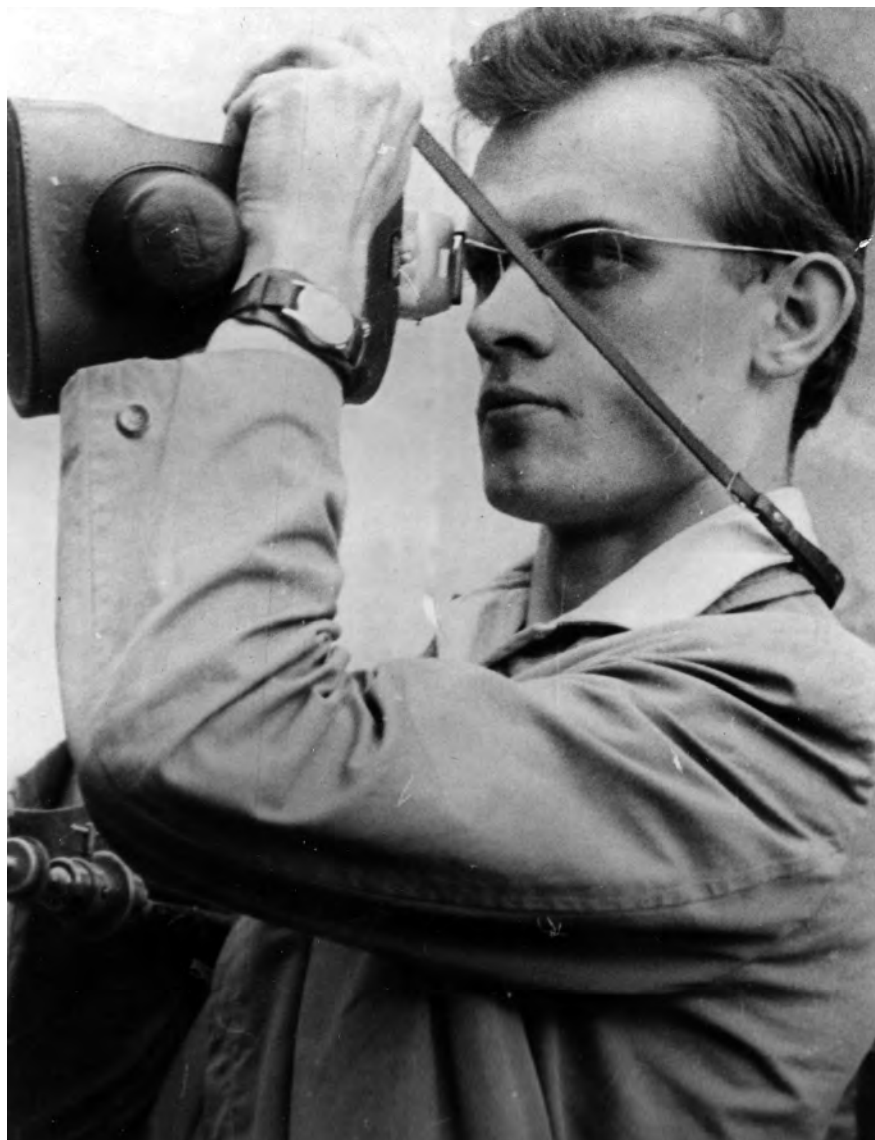
¹⁸ Tóth Sándor: Kaschau, Elisabethkirche, von der Westfassade her betrachtet. *Művészettörténeti Értesítő*, 42. 1993. 113–139.; Tóth Sándor: Kassa, Szent Erzsébet-plébániatemplom. *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus / Szépművészeti Múzeum. Szerk. Takács Imre. Mainz, 2006. 652–656.

¹⁹ Marosi Ernő: A kassai Szent Erzsébet-templom reliefciklusa. *Művészettörténeti Értesítő*, 60. 2011. 219–230. = Marosi 2020 i. m. 626–633. és egy 2015-ös kézirat, mely csak a 2020-as válogatásban jelent meg: Megjegyzések a kassai Szent Erzsébet templom szobrászatához. Uo., 634–645.

²⁰ Tim Juckes: *The Parish and Pilgrimage Church of St Elizabeth in Košice. Town, Court, and Architecture in Late Medieval Hungary*. Turnhout, 2011. – vö.: Jékely Zsombor recenziója: *Hungarian Historical Review* 2. 2013. 387–409., benne Juckes egyéb idevágó írásaival.

²¹ Marosi 2015. i. m.

²² Marosi Ernő: *A gótika kezdetei Magyarországon. Esztergom a 12–13. század magyarországi művészetében*. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1975. Nyomtatásban németül: Marosi Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts*. Budapest, 1984.

1. Marosi Ernő egyetemista korában. © Magántulajdon.

*kori emlékeiről írja.*²³ A hatalmas vállalkozás létrehozásában nagy mértékben támaszkodott tanítványára, Dercsényi Dezsőre is,²⁴ aki maga is többször foglalkozott Esztergommal. Legfontosabb hozzájárulása a *Porta Speciosáról* írt kismono-

²³ Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938.

²⁴ Ld. pl. Dercsényi Dezső: Gerevich Tibor (1882-1954). *Életünk* 17. 1980. 1083.

gráfiája volt, amelyet Marosi egykori mestere főművének tartott.²⁵ Ez persze nem akadályozta meg abban, hogy éppen ennek az emléknek az elemzésével kezdje meg az esztergomi építkezések újraértékelését. Már 1971-ben felállította²⁶ azt az azóta többször vitatott tézist,²⁷ hogy a székesegyház kapuját egy emiliei műhely kezdte el egy baldachinos terv szerint, majd ezt feladva a kapunak jobb védtettséget biztosító előcsarnokos terv került előtérbe, és a baldachinhoz szánt oroszánokat átfaragták. A székesegyház előcsarnoka a mellékszentélyekhez kapcsolódó tornyokkal együtt szerepet kapott az építészeti formákban megragadható egyházi reform feltételezésében is, amelyet ebben az időben igen népszerűvé tettek Arturo Carlo Quintavalle kutatásai.²⁸

Az esztergomi kora gótikus építkezések, mindenekelőtt a palotakápolna nemzeti közeli jelentőségét is Marosi helyezte új megvilágításba. Gerevich Tibor még úgy vélekedett, „a kápolnának egészében román stílusa kétségtelen francia s közelebbről délfancia kapcsolatokat árul el, ami megmagyarázza a gotika felé mutató elemek jelenlétét”.²⁹ A korai gótika terjedését hagyományosan a Burgundiából kisugárzó ciszterci renddel volt szokás kapcsolatba hozni.³⁰ Ehhez adott új lökést a pilisi ciszterci apátság kora gótikus épületének feltárása, melyet Gerevich László vezetett 1967–1982 között. Marosi azonban máshogy olvasta a nyomokat: számára Esztergom elsőbbsége vitathatatlanul látszott, míg a pilisi faragványokat keményebb formálásúnak, szabályosabbnak, s így a királyi központ követőinek tartotta.³¹

A kiindulópontot tehát Marosi szerint Esztergom és a királyi udvar képezte. III. Béla, francia felesége és mindenekelőtt a párizsi tanultságú magyar egyházi értelmiség állhatott az olyan összefüggések mögött is, mint ami a *Porta Speciosa* és a párizsi

²⁵ Dercsényi Dezső: Az esztergomi porta speciosa. *Regnum*, 6. 1944/1946. (1947) 69–94. – Marosi Ernő: Dercsényi Dezső (1910–1987). *Frakkok* II.: 526.

²⁶ Marosi Ernő: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). *Acta Historiae Artium*, 17. 1971. 171–229, magyarul: Az esztergomi inkrusztációk néhány stílusproblémája. Marosi 2020. i. m. 340–370.

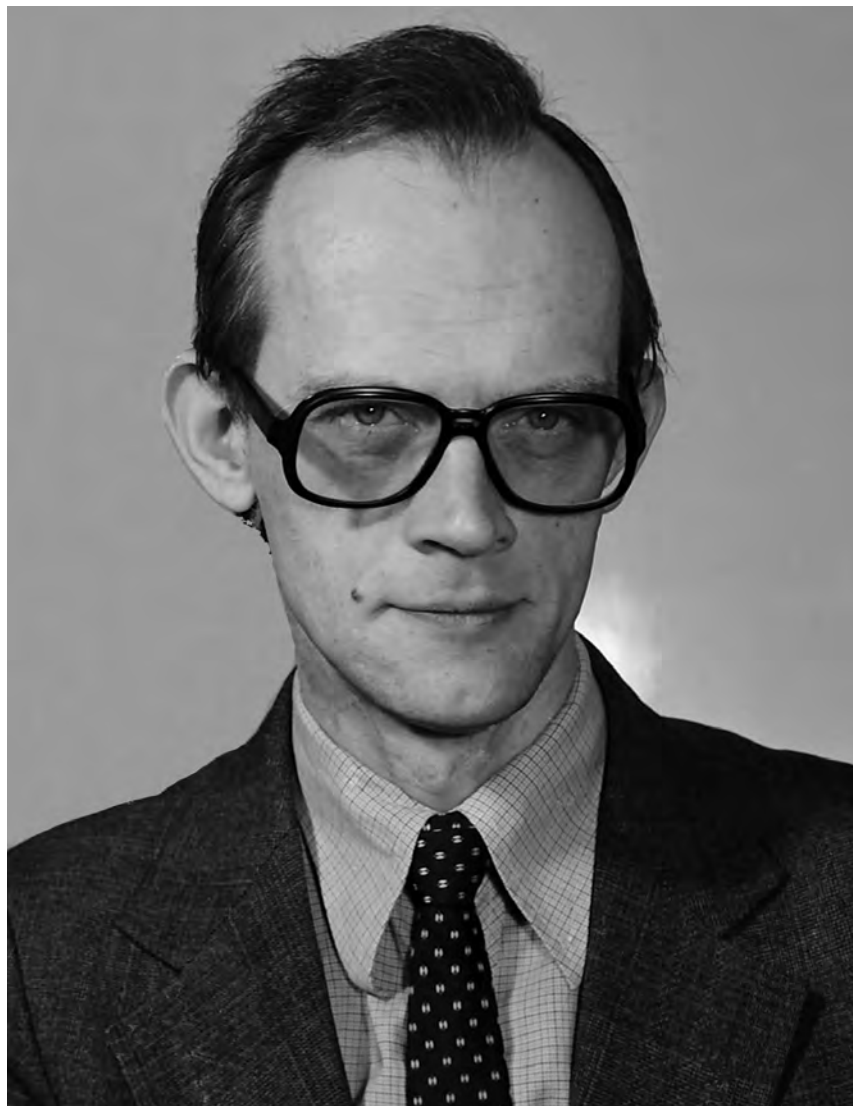
²⁷ Tóth Sándor: Esztergom Szent Adalbert-székesegyháza és az Árpád-kori építészet. *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Szerk. Hegedűs András, Bárdos István. Esztergom, 2000. 133. Ld. még: Takács Imre: Porta patet vitae. Az esztergomi székesegyház nyugati díszkapujáról. *Kezds és újrakezds*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 1993. 53–60. és uő: Az esztergomi Porta speciosa programjának kérdéseiről. *Metropolis Hungariae*. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2017. 107–134. Legújabbban uő: *Az esztergomi Porta speciosa*. Budapest, 2020.

²⁸ Pl. a Marosi által is idézett *Romanico Padano, civiltà d'occidente*. Firenze, 1969.

²⁹ Gerevich 1938. i. m. 88.

³⁰ „A ciszterciek mint a gótika misszionáriusai” gondolat historiográfiájához ld.: Matthias Untermann: *Forma Ordinis*. München–Berlin, 2001. 24–27. Még így vélekedik Dercsényi Dezső, ld. *A magyarországi művészet története*. Főszerk. Fülep Lajos. I. Szerk. Dercsényi Dezső. 3. kiadás. Budapest, 1964. 68–88.

³¹ Pl. Marosi Ernő: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. *Studia Comitatus*, 17. 1985. 551.; Esztergom és Pilis viszonyára új fényt vet Havasi Krisztina: A pilisszentkereszti ciszterci apátság töredékei Esztergomban. *Művészettörténeti Értesítő*, 57. 2008. 189–232.

2. Marosi Ernő 1981-ben. © Magántulajdon.

Notre-Dame Szent Anna-kapuja közt merült fel: a kapcsolatot Dercsényi Dezső ismerte fel, de Marosi az újabb kutatások, Walter Cahn feltevése alapján újraértelmezte mint *regnum* és *sacerdotium* szimbolikus megjelenítését.³² Ez az udvari

³² Walter Cahn: The Tympanum of the Portal of Saint Anne at Notre Dame de Paris and the Iconography of the Division of the Powers in the Early Middle Ages. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 32. 1967. 55-72. Ld.: Marosi Ernő: Az esztergomi Porta speciosa ikonográfiájához.

központ az, amelyből nemcsak a királyi alapítású ciszterci apátságokat, hanem az óbudai királyi várat, sőt a II. András sógorához kötött kalocsai II. székesegyházat is levezette. Egy ebből az időből származó korai tanulmányban Esztergomhoz kötötte a somogyvári gótikus kerengőt is.³³ Az udvari művészet erőteljes kisugárzó szerepét ekkoriban Robert Branner képviselte IX. (Szent) Lajos királyról írt nagyhatású könyvében.³⁴ Ez a modell a közép-európai uralkodóházak esetében is működőképesnek bizonyult.³⁵

A korai gótika feldolgozása egyszersmind lehetőséget adott Marosinak arra is, hogy az általa monolitikusnak nevezett korábbi felfogás helyett bebizonyítsa a stíluspluralizmus modelljének működőképességét.³⁶ Az esztergomi monográfia így valójában a XII. század második felének és a XIII. század elejének bonyolult stíluskapcsolatait is feltérképezte, s ezáltal egész korszakmonográfiává terebélyesedett.³⁷ Maguk a főemlékek (Esztergom, Kalocsa) később (ahogy a szerző maga írta) bumeráng módjára vissza-visszatértek az életműben, kiegészítések, korrekciók vagy viták formájában.³⁸

Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Budapest, 1984. 341–356: 350. = Marosi 2020. i. m. 391–398. A párizsi kaput azóta többször átértelmezték, ld.: Damien Berné: *Le portail Saint-Anne de Notre-Dame de Paris. Naissance de la sculpture gotique 1135–1150.* Ed. Damien Berné, Philippe Plagnieux. Paris, 2018. 207–217.

³³ Marosi Ernő: Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság kerengője. *Művészettörténeti Értesítő*, 21. 1972. 93–99. = Marosi 2020. i. m. 293–299.

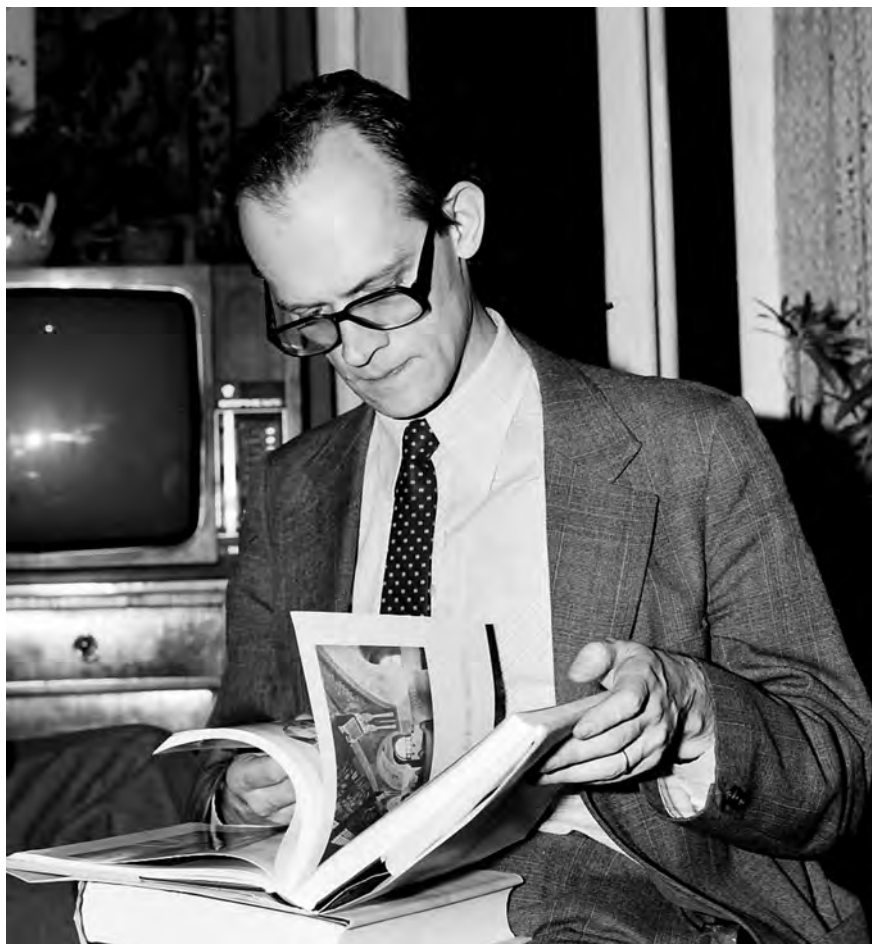
³⁴ Robert Branner: *Saint Louis and the Court Style in Gothic Architecture.* London, 1965.

³⁵ Marosi Ernő: *Mitteleuropäische Herrscherhäuser des 13. Jahrhunderts und die Kunst. Künstlerischer Austausch.* Hrsg. Thomas W. Gaehtgens. Berlin, 1993. II.: 15–30.

³⁶ Elvi jelentőségű: Marosi Ernő: Einflüsse der Regensburger Frühgotik auf Ungarn und Siebenbürgen. *Beiträge zur siebenbürgischen Kunstgeschichte und Denkmalpflege.* Hrsg. Christoph Machat. München, 1983. 13–22. Magyarul: A regensburgi korai gótika hatása Magyarországon és Erdélyben. Marosi 2020. i. m. 286–292. Ezt mint Marosi nemzedékének egyik legfontosabb gondolatát, ő maga (Marosi 2020. i. m. 430.) és értékelői is hangsúlyozták: Sinkó 2010. i. m. 70–72.; Takács 2020. i. m. 954.

³⁷ A képlet legfontosabb kritikája: Tóth Sándor: A gyulafehérvári fejedelmi kapu jelentősége. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 391–428.

³⁸ A fontosabbak: Marosi Ernő: Az esztergomi Porta Speciosa. *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt* 2000. 155–163; uő: Még egyszer az esztergomi Porta Speciosáról. *Lux Pannoniae: Esztergom.* Szerk. Horváth István. Esztergom, 2001. 47–56.; uő: Két korszak emléke. Az esztergomi királyi palota kettős kapuzata. *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 53–61. = Marosi 2020. i. m. 426–429.; uő: Esztergom II. A 12. századi Szent Adalbert székesegyház a művészettörténetben. *Metropolis Hungariae* 2017. i. m. 70–95. = Marosi 2020. i. m. 402–425.; uő: Az esztergomi palotakápolna figurális oszlopfüge. *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Szerk. Kincses Katalin. Budapest, 2018. 325–355. = Marosi 2020. i. m. 379–383.; uő: A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. *Kalocsa történetéből.* Szerk. Koszta László. Kalocsa, 2000. 51–68.

3. Marosi Ernő 1981-ben. © Magántulajdon.

KÉT KITEKINTÉS

Marosi biztos nem értene egyet azzal, hogy a hazai művészet kutatójának az egyetemes tárgyú összefoglalások exkurzusnak számítanak: számára a magyarországi művészet is egyetemes művészet volt.³⁹ Mégis talán nem képtelenség azt állítani, hogy a kassai kutatásait éppen lezáró, Esztergomot még csak feltérképező ifjú tudós kutatási főirányától eltérést jelentett egy egyetemes igényű szöveggyűjtemény összeállítása. Ez inkább az egyetemi oktató profiljába vágott, bár egyáltalán nem lehetett idegen a középkori művészet forrásai és a filológia iránt is érzékeny szerző számára.

³⁹ Vö.: Marosi Ernő: Magyarországi művészet a 14. században és a 15. század első két harmadában. *MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja Tájékoztatója*, 1. 1972. 17.

4. Marosi Ernő 2002-ben.

© Magántulajdon.

A mintát Szilágyi János György 1962-es válogatása, *A görög művészet világa* nyújtotta, mely a Gondolat Kiadó *Európai antológia* című sorozatában jelent meg – „azt tűzte ki mércéül a kiadó a kezdő szerző elé, aki a megtiszteltéstől és a bizalomtól talán el is kápráztatva, elég balgán belement a játékba.”⁴⁰ A vállalkozás olyan szolid alapokra építhetett, mint a bécsi művészettörténeti iskola *Quellenschriften* sorozata és ebben is főleg Julius von Schlosser klasszikus *Quellenbuch* című gyűjteménye (amelynek felújított olasz kiadását Végh János rendezte sajtó alá).⁴¹ Marosié több tekintetben is eltérő: csak részleteket közöl, de abból jóval többet és mindet fordításban. A szerkezete sem időrendi, hanem tematikus. Érdemes ebből a szempontból összevetni ugyanezen válogatás kétszeresére növelt 1997-

es új kiadásával. A különbségekre Marosi már az előszóban felhívja a figyelmet: a tagolás a forrásszövegek műfajait követi, és az új rész címe sem sugallja a modern értelemben vett „művészetet”, hanem a „különféle művészetekről” szól, ami nyilván Theophylus Presbytert parafrázálja.

Ezeknek az éveknek a másik megtisztelő felkérése a Corvina Kiadótól érkezett. A stílustörténeti sorozatba kérték fel a román kor megírására. Ez a magyar könyvkiadásnak még az a bizonyos szempontból aranykornak tűnő korszaka volt, amikor az egyetemes témákra is hazai szerzőket kerestek, nem elégedtek meg külföldi sikerkönyvek lefordításával (vagy nem telt rá). A sorozat Castiglione László római művészetével indult (1971), Marosié rögtön a második kötet volt (1972),⁴² megírásakor nyilván még mintakép nélküli. Szerencsére az 1968/1969-es tanévet Vayer Lajos Herder-ösztöndíjának köszönhetően Bécsben tölthette, ami módot adott a szakirodalom lélegzetelállítóan széleskörű áttekintésére.⁴³ Valószínűleg nincs még egy olyan feldolgozása a korszaknak, amely ennyire sűrítve kínálna olvasóinak a lényegi kuta-

⁴⁰ Írta ezt a második, bővített kiadásban: *A középkori művészet történetének olvasókönyve*. Budapest, 1997. 7. Első kiadása: *A középkori művészet világa*. Budapest, 1969.

⁴¹ Julius von Schlosser: *Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters*. Wien, 1896. Új kiadása: Julius von Schlosser: *Quellenbuch*. A cura di János Végh. Firenze, 1992.

⁴² Marosi Ernő: *A román kor művészete*. Budapest, 1972.

⁴³ „Ezt már Bécsben írhattam meg, az ottani tanszék gyűjteményeit használva – különben nagy bajban lettem volna vele.” Marosi 2009. i. m. 54.

tások esszenciáját – ez indokolta tette volna, hogy idegen nyelven is megjelenjen. Noha Marosi intenzíven publikált a nemzetközi fórumokon (főleg németül, később már angolul is), és az egyik legismertebb magyar művészettörténésznek számított a szakmában, az esztergomi monográfia kivételével könyvei nem jelentek meg idegen nyelven. Persze még ha sikerült volna áttörni a nyelvi elszigeteltséget, akkor sem biztos, hogy a szakmai határokat átlépő, nemzetközi sztár-művészettörténészek közé került volna: ehhez az ő tudományos produktuma túlságosan összetett és fajsúlyos volt.

A román kor művészete is új életre kelt a rendszerváltás után: jelentősen átdolgozott változata 1996-ban *A középkor művészete I. 1000–1250* címmel jelent meg, melyet rövidesen követett a második, immár teljesen új kötet, az 1250–1500 közti időszakról.⁴⁴ A hetvenes években még két másik könyvet is írt, egy egyetemi jegyzetet és egy tudománytörténeti szöveggyűjteményt.⁴⁵ A jegyzetnek nem lett folytatása, de az egyetemes igényű válogatást 1999-ben a magyar művészettörténetírás programjainak úttörő bemutatása követte.⁴⁶ Úgy tűnik, a kilencvenes évek egyik fő produktuma a húsz-harminc évvel korábbi alapvetések revíziója lett.

A GÓTIKUS KÉZIKÖNYV

Egy másik nagy vállalkozás, amely összeköti a hetvenes és a kilencvenes éveket, a gótikus kézikönyv volt. Az 1969-ben megalakult akadémiai Művészettörténeti Kutató Csoport fő feladata a nyolc kötetre tervezett magyar művészettörténeti összefoglalás lett, mintegy a „tíz kötetes” *Magyarország története* párjaként. Marosi rögtön 1969-ben megkapta a felkérést a második, gótikus kötet (1300–1470) szerkesztésére.⁴⁷ A kötet szakmai programját (túllépve az akkor szokásos periodizációs vitákon) az *Ars Hungarica* első, 1973-as számában tette közzé.⁴⁸ A következő évben a Kutató Csoport igazgatóhelyettese lett, így házon belül tudta irányítani a munkát.

1974 más szempontból is fordulópontnak bizonyult. Ekkor került elő Zolnay László ásatásán mindenki legnagyobb meglepetésére a világszenzációnak számító budavári szoborlelet. Az anyag előzetes publikációja villámgyorsan megjelent: az *Acta Historiae Artium* 1976-os kötetében Zolnay és Marosi is beszámolt első megfigyeléseiről. Monografikusan egy, a kor viszonyaihoz képest elfogadható, de a

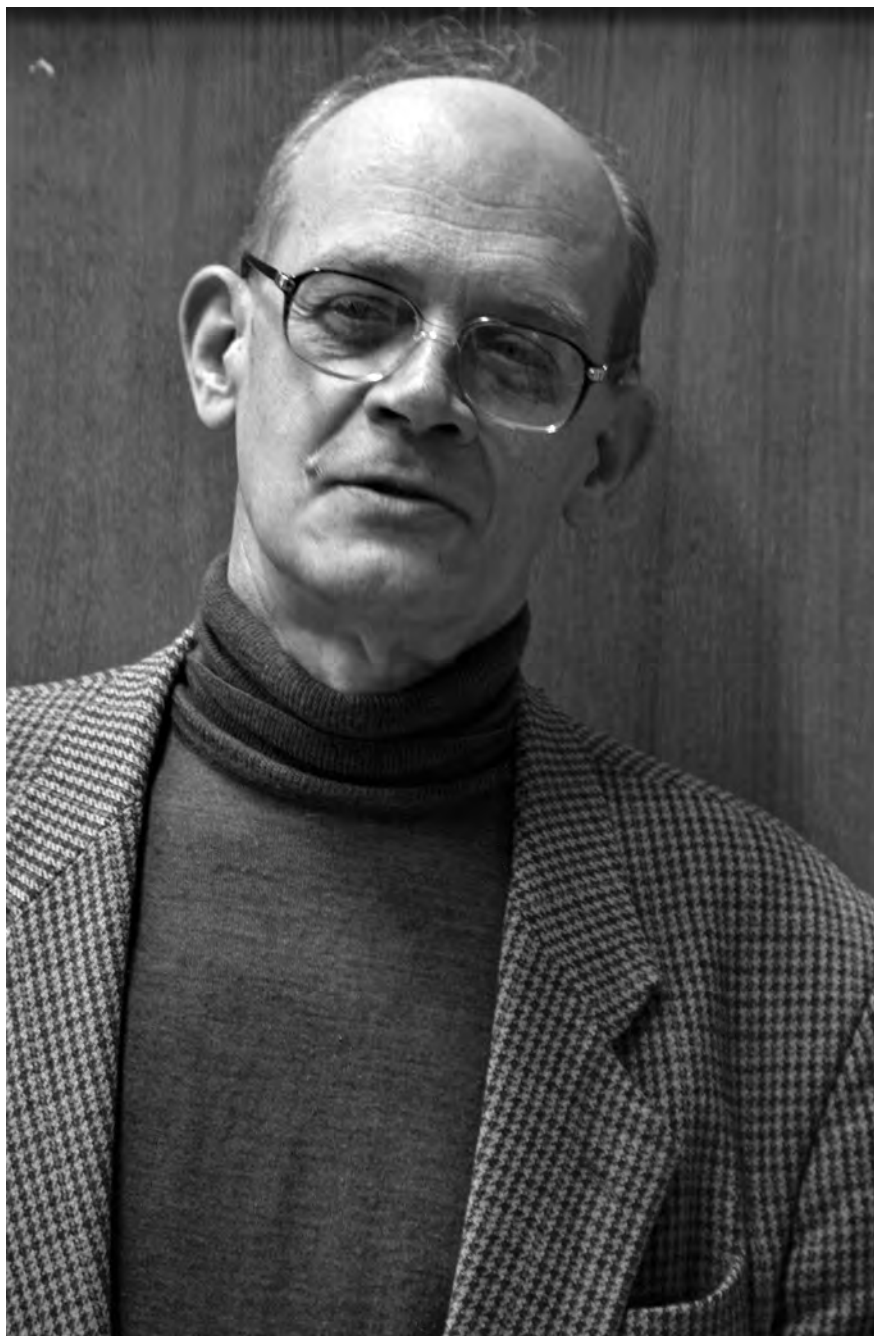
⁴⁴ Marosi Ernő: *A középkor művészete*. I–II. Budapest, 1996. és 1997.

⁴⁵ Marosi Ernő: *Bevezetés a művészettörténetbe*. Budapest, 1973.; *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből*. Szerk. és bev. Marosi Ernő. Budapest, 1976.

⁴⁶ *A magyar művészettörténetírás programjai. Válogatás két évszázad íásaiból*. Szerk., utószó: Marosi Ernő. Budapest, 1999.

⁴⁷ Marosi 2020. i. m. 582.

⁴⁸ Marosi Ernő: A XIV–XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. *Ars Hungarica*, 1. 1973. 25–66. Ennél sokkal konkrétabb, a hiányokat is pontosan jelző haditerv: Marosi 1972. i. m. 17–35.

5. Marosi Ernő 2009-ben. © Magántulajdon.

lelet rangjához fel nem érő kiadványt jelentetett meg a Corvina Kiadó 1989-ben, négy évvel a feltáró halála után – és mint a pótlásokból kiderül, majd egy évtizedig fektetve a kéziratot.⁴⁹ Időközben a nemzetközi kutatás is felfigyelt az együttesre, mindenekelőtt Lothar Schultes és Michael Viktor Schwarz, de szerepet kapott Arthur Saligernak a Grosslobmingi Mestert illető tézisében is.⁵⁰ Ez utóbbit szemléltető kiállítás során Marosi is szóhoz jutott, ahogy összefoglalhatta nézeteit a *Pannonia regia* 1994-es katalógusában⁵¹ és a Szent Zsigmond-kápolna feltárásakor előke-rült rokon leletekről rendezett konferencián is.⁵² Marosi szellemesen pontosította a művészettörténeti kérdésfelvetést, és elvégezte az anyag első, stílári alapú csoportosítását.⁵³ Bár a datálási kérdésekben úgy tűnik, az ő álláspontja bizonyult időtálló-nak, továbbra is nyitott a Grosslobmingi Mesterrel való összefüggés és az egyéb (fő-leg francia) stílári kapcsolatrendszer problémája, ahogy a szoboregyüttes egyes rétegeinek kontextusa is.⁵⁴

Az 1974-es lelet váratlan fordulat volt, amely így még „kimaradt” a kézikönyv 1973-as programjából. Ettől eltekintve Marosi nagyon pontosan térképezte fel az elvégzendő munkát. Ehhez tartoztak hozzá azok a seregszemlék is, amelyek a tárgyak és főképpen a hozzájuk kapcsolódó tanulmányok révén egy-egy korszak problematikájának tisztázásához érdemben hozzájárultak. Két ilyen kiállítás említendő: az 1982-es székesfehérvári I. Lajos, az 1987-es budapesti pedig Zsigmond korát tekintette át. Mindkettőnek volt évfordulós ürügye is, de ennél fontosabb volt, hogy a kézikönyv egy-egy fejezetének feleltek meg. Sajátos módon éppen azoknak, amelyeket 1972-ben Marosi még a jobban előkészítettek közé sorolt, hiszen Dercsényi Dezső és Horváth Henrik révén mindkettőről létezett már művészettörténeti monográfia – nyilván menet közben derült ki, hogy ezek reménytelenül elavultak.⁵⁵ A két

⁴⁹ Zolnay László – Marosi Ernő: *A budavári szoborlelet*. Budapest, 1989. 126–127.

⁵⁰ Lothar Schultes: Der Meister von Großlobming und die wiener Plastik des Schönen Stils. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 39. 1986. 1–40.; Michael Viktor Schwarz: *Höfische Skulptur im 14. Jahrhundert*. Worms, 1986; *Der Meister von Großlobming*. Ausstellungskatalog/Österreichische Galerie. Hrsg. Arthur Saliger. Wien, 1994.

⁵¹ Marosi Ernő: Zsigmond kori szobrok a budai várból. *Pannonia regia*. Kiállítási katalógus/Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest, 1994. 282–287.

⁵² A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. *Budapest Régiségei*, 33. 1999. 5–139. Bár a konferencia 1996-ban zajlott, aktái csak négy év késéssel, 2000-ben (!) jelentek meg. Ld. Marosi 2020. i. m. 659–669.

⁵³ Legrészletesebben: Buda, a vár Zsigmond-kori szobrai. *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus/Budapesti Történeti Múzeum. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Budapest, 1987. II.: 251–264. A témához utoljára: Marosi, Ernő: Unvollendet oder überarbeitet? Die Skulpturen von Sigismunds Schloss in Buda. *Das Konstanzer Konzil*. Hrsg. Karen Evers et al. Darmstadt, 2014. 48–49.

⁵⁴ Ezekhez Papp Szilárd: A király műhelye: Luxemburgi Zsigmond budavári szobrai és művészet-történeti helyzetük. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 1–37.

⁵⁵ Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest, 1941.; Horváth Henrik: *Zsigmond király és kora*.

esemény közé esett egy nemzetközi konferencia, amely tárgyával is összekötötte a két korszakot: ez Johannes Aquila három ország szakértőit egyesítő festői hagyatékával foglalkozott.⁵⁶

Közel két évtizedes előmunkálatok után 1987-ben végre napilágot látott a magyarországi művészet 1300–1470 körüli időszakát felölelő nagy mű.⁵⁷ Marosi nemcsak arra volt képes, hogy a húsz fős szerzőgárdát összefogja, az óhatatlanul tátongó lyukakat befoltozza, és ahol nem volt megfelelő a szöveg, azt feljavítsa, hanem lényegében az ő, már 1972-ben megálmodott víziója öltött testet egy nagyszabású összképben. Az előző korszaktól örökölt teleologikus fejlődéskép hamar jogos bírálat tárgyává vált. Takács Imre nemcsak éles szemmel vette észre pontatlanságok sorát, hanem koncepcionálisan is megkérdőjelezte a mű felépítését.⁵⁸ Idővel a kutatás természetszerűleg más kijelentéseket is elavulttá tett, amivel Marosi tíz évvel később a *Pentimenti* című írásában nézett szembe.⁵⁹

Még ennél is fontosabb következménye volt a késő gótikus anyaggal való beható foglalkozásnak, hogy ebből nőtt ki az akadémiai doktori értekezése.⁶⁰ Míg a kézikönyv egy sokszerzős szimfónia volt, ez inkább virtuóz szólókra épült: valójában öt esettanulmányt fogott egybe, mind a korszak európai szintű főművei, amelyekhez Marosi később szintén vissza-visszatért: a Képes Krónika,⁶¹ a kolozsvári Márton és György prágai Szent György-szobra,⁶² a Szent László-legenda ikonográfiája⁶³ és a Zsigmond-kor⁶⁴ képfelfogása a szoborlet és Kolozsvári Tamás

Budapest, 1937. Ettől függetlenül Marosi meleg hangú előszót írt Dercsényi könyvének 1990-es reprint kiadásához, illetve: uő: Kőfaragók, kőfaragójelek, Horváth Henrik. *Enigma*, 25. 2018. No 96. 60–71.

⁵⁶ A konferenciára azonban árnyat vetett a szlovén küldöttség autóbalesete. Az előadások öt évvel később jelentek meg: *Johannes Aquila és a XIV. századi falfestészet / Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1989.

⁵⁷ *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* 1987. i. m.

⁵⁸ Takács Imre: Feldarabolt idő. *BUKSZ*, 1. 1989. 51–55.

⁵⁹ Marosi Ernő: *Pentimenti*. Korrekciók a 14–15. századi magyar művészet képén. *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest, 1998. 97–120.

⁶⁰ *Realitás és esztétikai értékrend a XIV–XV. századi Magyarország művészetében*. Akadémiai doktori disszertáció. Budapest, 1989. A védésre 1990. április 19-én került sor, anyaga: *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 109–113. Átdolgozott kiadása: Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, 1995.

⁶¹ A Képes Krónika művészettörténeti helye, kézirat, 2003, kiadva: Marosi 2020. i. m. 497–535., angolul: *The Illuminations of the Chronicle. Studies on the Illuminated Chronicle*. Ed. János Bak, László Veszprémy. Budapest, 2018. 25–110.

⁶² Ernő Marosi: Probleme der Prager St. Georg-Statue aus dem Jahre 1373. *Umění*, 47. 1999. 389–399. magyarul: Marosi 2020. i. m. 489–498.

⁶³ Teljes változata: Ernő Marosi: Der Heilige Ladislaus als Ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jh. *Acta Historiae Artium*, 33. 1987–1988. 211–256.

⁶⁴ Marosi Ernő: Zsigmond, a király, a császár. *Változatok a történelemre*. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest, 2004. 217–224.; uő: Sigismund, 1368–1437 – König von Ungarn als Erbe der Anjou-

garamszentbenedeki Kálvária-oltára példáján. A disszertáció a *Realitás és esztétikai értékrend a XIV-XV. századi Magyarország művészetében* kissé száraz címet viselte; az 1995-ös könyv ezt hatásosabbra cserélte: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14-15. századi Magyarországon*. Nem véletlenül emlékeztet ez a címadás a korszak olyan alapműveire, mint Hans Belting: *Kép és kultusz*;⁶⁵ Marosi egy külön tanulmányban reflektált a képtudomány újabb irányaira.⁶⁶ Az 1987-es kézikönyvet látszólag csak két év választja el az 1989-ben lezárt disszertációtól – valójában egy egész paradigmaváltás.

AZ ELMARADT ÁRPÁD-KORI KÉZIKÖNYV

Talán ez a paradigmaváltás mutatkozik meg a következő vállalkozás kudarcában is. A kézikönyv Árpád-kori kötetét először Dercsényi Dezsőre bízta, de ő még a teljes szinopszisig sem jutott el.⁶⁷ A kátyúba került vállalkozás útját egy nagyszabású kiállítás volt hivatva egyengetni. Az Árpád-kori kőfaragványok 1978-as seregszemléje fordulópont volt a téma kutatása szempontjából.⁶⁸ Addigra az 1960–1970-es évek tervásatásai sorra tárták fel a román kori monostorokat, jelentősen bővítve az addig ismert emlékanyagot. Ezek együttes bemutatása revelatív erejű volt. Csak sajnálhatjuk, hogy a kor körülményeinek megfelelő, szerény kivitelű katalógusban a kőfaragványok negyedét sem lehetett illusztrálni,⁶⁹ de bőségesen kárpótolnak a pontos tárgyleírások és még inkább Marosi Ernő és Tóth Melinda bevezető tanulmányai. Ezek teljesen átértékelték a korszakot, látványosan szakítva olyan megrögzött véleményekkel, mint a honfoglaláskori és a XI. századi palmetták kapcsolata vagy az antikizáló faragványok XI. századi datálása. Ez összeépült Marosi akkoriban már kikristályosodott nézeteivel a korai gótikáról, kiegészült egy nemzetközi konferenciával,⁷⁰ és megérett az idő az első áttekintésekre.⁷¹

Tradition. *Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden*. Hg. Jiří Fajt. München, 2006. 209–220. és írásai a 2006-os kiállítás katalógusában és tanulmánykötetében: *Sigismundus rex et imperator* 2006. i m. és *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Hg. Michel Pauly, François Reinert. Mainz, 2006.

⁶⁵ Hans Belting: *Bild und Kult*. München, 1990.; Magyar nyelvű kiadása. *Kép és kultusz*. Ford. Sajó Tamás. Budapest, 2000.

⁶⁶ Marosi Ernő: A kép mint tárgy. *BUKSZ*, 4. 1992. 360–369.

⁶⁷ Csak a XIII. századról jelent meg: Dercsényi Dezső: Magyarországi művészet a XIII. században. (Szinopszis). *MTA Művészettörténeti Kutatócsoport Tájékoztatója*, 1. 1972. 5–15. – vö. uő: Magyarországi művészet a XIII. században. Operatív tanulmány a Magyarországi művészettörténeti kézikönyv I. kötetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 24. 1975. 243–246. A XI–XII. századi rész szinopszisát Gerevich László vállalta, de az nem készült el.

⁶⁸ *Árpád-kori kőfaragványok*. Kiállítási katalógus/István király Múzeum. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda. Budapest – Székesfehérvár, 1978.

⁶⁹ A kiállításon készült dokumentatív fotóanyagot az ELKH Művészettörténeti Intézete őrzi.

⁷⁰ *Forschungsfragen der Steinskulptur der Arpadenzeit in Ungarn*. Hrsg. Jenő Fitz. Székesfehérvár, 1979.

⁷¹ Bár a történészek „tízkiötete” számára készült, nyilván a művészettörténeti kézikönyv továbbgondolá-

6. Marosi Ernő Lővei Pállal 2000-ben. © Magántulajdon.

Az 1980-as évek jobbra a gótikus kézikönyvvel kapcsolatos munkálatokkal telt, és mire Marosi visszatért az Árpád-korhoz, a helyzet gyökeresen megváltozott. Előtérbe kerültek a részlettanulmányok, mélyfűrészek és a regionális kutatások. Felmerült a jáki templom restaurálásának igénye, ehhez Marosi alapos előtanulmányt készített az Országos Műemléki Felügyelőség felkérésére. Ennek egy aspektusa az 1985-ös schöngraberni CIHA-kollokviumon is elhangzott,⁷² 1987 őszén a mi egyetemi évfolyamunkat egy teljes féléven át a jáki templommal vezette be az Árpád-kori művészetbe, de az ugyanakkor elkészült, gépelve 153 oldalas kézirat csak hosszas hányódás után, 1997-ben és németül jelent meg.⁷³ Akkor, amikor maguk a jáki kutatások és restaurálások már jócskán előrehaladtak, és küszöbön állt egy 1996-os kiállításához kapcsolódóan a jáki apostolszobrok (és még temérdek egyéb kérdés) vadonatúj szemléletű bemutatása.⁷⁴ Egy

sához is hozzájárult Marosi Ernő: Magyarországi művészet a 12–13. században (historiográfiai vázlat és kutatási helyzetkép). *Történelmi Szemle*, 23. 1980. 124–149, mely címével ellentétben a XI. századra is kitér. Ugyanekkor külön is foglalkozott Szent László korával (Magyarországi művészet Szent László korában. *Athleta Patriae*. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980. 205–219.) és a XIII. századdal (Megjegyzések a 13. századi magyarországi építészet kronológiájához. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 299–323.).

⁷² Ernő Marosi: Der Verwendung von Steinskulpturen in Ják. Primär, sekundär, tertiär... *Schöngrabern*. Hg. Hermann Fillitz. Wien, 1987. 57–63. magyarul: Marosi 2020. i. m. 280–285.

⁷³ Marosi Ernő: *A jáki apátsági templommal kapcsolatos műemlékvédelmi problémák*. Kézirat. MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1987. (hozzám Tóth Melinda szívességéből jutott el egy példány). [Példánya: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz.: K 1630.] Kiadva: Die Benediktinerkirche St. Georg zu Ják. Bauwerk und kunsthistorische Problematik. *Acta Historiae Artium*, 39. 1997. [1999!]. 19–70. (ezt a különlenyomatot Kovács Imrének köszönhetem).

⁷⁴ *A jáki apostolszobrok. Die Apostelfiguren von Ják*. Szerk. Szentesi Edit, Ujvári Péter. Budapest,

másik 1996-os kiállítás révén a szakmából elsőként fogalmazta meg, hogy a honfoglalás koráról nincs érvényes művészettörténeti képünk, ez azóta sem változott.⁷⁵

Ugyanezek a késői kilencvenes évek azok, amikor Marosi utolsó erőfeszítést tett az Árpád-kori kézikönyv tető alá hozatalára. Egy megnyert pályázat nyomása alatt elkezdődött az illusztrációs anyag összeállítása,⁷⁶ de hamarosan kiderült, hogy a régebben elkészült kéziratok már nem használhatók, újakra pedig a kellő mélységben nincs remény. Így áthidaló megoldásként mintegy kivonatként megjelent Marosi Ernő és Wehli Tünde közös munkájaként egy képes atlasz.⁷⁷ Bár ekkoriban a bencés építészet problémái és XIII. századi sorsa Marosit erősen foglalkoztatta,⁷⁸ be kellett látnia, hogy a vállalkozás számára nem kedvező a csillagok állása. Erről egy nagyívű előadásban számolt be az intézet fennállásának 30. évfordulóján, keserűen állapítva meg, hogy a 2000. év milyen jó alkalom lett volna ennek megjelentetésére.⁷⁹ Marosi azért hű maradt az Árpád-korhoz: akadémiai székfoglalóját az 1200 körüli historizmusról tartotta.⁸⁰ Alkalmat adott erre neki egy másik nagy vállalkozás is.

AZ 1000. ÉV

Már a kilencvenes években lehetett sejteni, hogy nemsokára 2000 lesz, ami többszörös jubileumi megemlékezést tesz aktuálissá. Az egyik ilyen a magyar államalapítás millenniuma, amely egy nagyobb közép-európai folyamatba illeszkedett. 2000 körül

1999., amely az 1996-ban az OMF-ben megnyílt kiállítás tudományos apparátusát tartalmazta.

⁷⁵ Marosi Ernő: A honfoglalás a művészetben. *Magyar Tudomány*, 103. 1996. 1026–1034. Az emléktanyag legmonumentálisabb áttekintéséhez is Marosi írt előszót, konstatálva, hogy az a magyar régészet nemzeti hagyományában gyökerezik: Bollók Ádám: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. Budapest, 2015., az előszó: XIX–XXIV.

⁷⁶ A rajzi anyag válogatását Andorka Júliával ketten végeztük. A fotótárban pedig Bánóczy Zsuzsa segítségével egy (később informatikai zsákutcának bizonyult) adatbázisba tápláltam az intézet Árpád-korral foglalkozó fotóanyagát.

⁷⁷ Marosi Ernő – Wehli Tünde: *Az Árpád-kor művészeti emlékei. Képes atlasz*. Budapest, 1997.

⁷⁸ Marosi Ernő: Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. I.: 131–142. = Marosi 2020. i. m. 229–242.; uő: Megjegyzések a magyarországi romanika épülettípológiájához. *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben*. Szerk. Kiss Imola, Szócs Péter Levente. Satu Mare, 1999. 10–32.; uő: Bencés építkezések a 13. században. *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 275–288. = Marosi 2020. i. m. 243–252.

⁷⁹ Marosi Ernő: Az Árpád-kori művészet és a Művészettörténeti Kutató Intézet. *Ars Hungarica*, 28. 2000. 5–18.

⁸⁰ Marosi Ernő: Historizmus az 1200 körüli művészetben Magyarországon. *Székfoglalók 2001. Társadalomtudományok*. Szerk. Vizi E. Szilveszter. Budapest, 2005. 269–298. Ennek egyik résztémáját külön is elemezte: La „couronne latine”. *Acta Historiae Artium*, 43. 2002. 72–82. magyarul: Marosi 2020. i. m. 274–279.

7. Marosi Ernő feleségével 2019-ben Beregszászon. Fotó: Mudrák Attila.
© Magántulajdon.

már nagyon esedékes volt a kelet-közép-európai régió csatlakozása az Európai Unióhoz, így nem véletlen, hogy az Európa Tanács 27. kiállítását részben ennek a témának szentelte.⁸¹ Csak részben, mert a másik fele Magdeburgban I. Ottóval foglalkozott.⁸² De még a „fele” is óriási vállalkozásnak bizonyult, öt nemzet részvételével (német, lengyel, cseh, szlovák és magyar intézményekkel, kutatókkal és különböző helyszínekre tervezett kiállításokkal, mely utóbbiak közül a végén nem mind valósult meg). Nagy

megtiszteltetés volt, hogy az *Európa közepe 1000 körül* Budapesten nyílt meg, amiben Marosi szervezői aktivitásának óriási szerepe volt. A korszak (nyelvileg és földrajzilag) szétaprózódott emlékanyagához még ma is ez a legjobb kézikönyv.⁸³

Marosi ebben három tanulmánnyal és 23 katalógustétellel szerepelt, ami jelzi az e téren folytatott kutatásai intenzitását. Ezek más csatornákon is utat találtak a közönséghez: ennek fontos elemei a székesfehérvári királyi bazilika⁸⁴ és a Szent István-szarkofág,⁸⁵ a lándzsa,⁸⁶ a koronázási palást,⁸⁷ a Szent Gellért- és a Szent Imre-legenda egyes helyeinek⁸⁸ elemzése, amelyek több összegzést is eredményez-

⁸¹ *Europas Mitte um 1000. Handbuch und Katalog zur Ausstellung.* Hrsg. Alfried Wiczorek, Hans-Martin Hinz. Stuttgart, 2000.

⁸² *Otto der Grosse. Magdeburg und Europa.* Hrsg. Matthias Puhle. Mainz, 2001.

⁸³ Annak ellenére, hogy a katalógus csak a berlini megnyitóra készült el, és magyar fordítás csak a tanulmánykötethez készült, az is egyenetlen minőségben. A (félre)fordítók közt voltam én is.

⁸⁴ Marosi Ernő: „Quam qui vidit, testimonium veritatis verborum nostrorum perhibet”. Megjegyzések Szent István székesfehérvári prépostsági templomának képéhez elbeszélő forrásainkban. *„Magyaroknak eleiről”.* Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 349–363.

⁸⁵ Ernő Marosi: „Quievit corpus beatum eodem in loco annis XLV”. Bemerkungen zum Sarkophag Königs Stefan des Heiligen von Ungarn. *Arte d'Occidente: temi e metodi.* A cura di Antonio Cadei. Roma, 1999. I.: 337–348.

⁸⁶ Marosi Ernő: Művészettörténeti megjegyzések Szent István lándzsa-attribútumához. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 4. 2001. 27–32.

⁸⁷ Marosi Ernő: Szent István király és Gizella királyné székesfehérvári casulája. *A magyar királyok koronázó palástja.* Szerk. Bardoly István. Budapest – Veszprém, 2002. 89–116.; uő: Zu den kleinfigurlichen Szenen am ungarischen Krönungsmantel. *Acta Historiae Artium*, 44. 2003. 21–34. magyarul: Marosi 2020. i. m. 203–209.

⁸⁸ Ernő Marosi: Kunsthistorische Bemerkungen zur Vision des heiligen Gerhard/Gellért. ...*The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak.* Ed. Balázs Nagy, Marcell Sebők. Budapest, 1999. 31–37. magyarul: Marosi 2020. i. m. 179–183; uő: Művészet-

tek.⁸⁹ Mindezen munkáiban szembenézett azzal a problémával, hogy 1978 után kiürült a XI. század első fele:⁹⁰ vagyis a kor kutatójának egyszerre kell figyelembe vennie az áthelyezett emlékeket (így a fehérvári szarkofagot, amelynek Tóth Sándortól eredő 1083-as datálásához Marosi új érveket sorakoztatott fel), és a vitathatatlanul Szent István kori alkotásokat (pl. a Tóth Melinda által újraértelmezett fehérvári és pannonhalmi építkezéseket⁹¹ vagy a Kovács Évától megörökölt témát: a fehérvári kazulát⁹²). Az utóbbiakat nemzedéktársaival egyetértésben az Ottó-kori művészet keretei közt értékelte, ha ennek a terminusnak a használatától idegenkedett is.⁹³

A RENESZÁNSZ ÉVE

Még alig ülték el a millennáris ünnepség utórezgéseit, máris egy újabb jubileum bukkan fel a láthatáron: Mátyás király trónraléptének 550. évfordulója. 2008-at hivatalosan *A reneszánsz évének* minősítették, és megemlékezések és kiállítások sora került megrendezésre, közülük néhány valóban alapvetőnek bizonyult. Marosi ekkoriban az MTA alelnöke volt, a kiállítások szervezésében nem vett részt aktívan, de számos tanulmánya és előadása kapcsolódott az eseménysorhoz. Marosi sokrétű reneszánsz-recepcióját Mikó Árpád már méltatta.⁹⁴ Hogy mégis miként kerül mindez a medievista Marosi életművébe, arra maga adta meg frappánsan a választ, amikor Mátyást középkori embernek titulálta.⁹⁵ Különösen fontosnak találta, hogy Mátyás udvarában a

történeti sejtések a Szent Imre-legenda látomás-helyéhez. *Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára*. Szerk. Bazsányi Sándor et al. Budapest, 2002. 469–476. = Marosi 2020. i. m. 210–214; uő: Szent Imre halálának és lelke mennybevitelének ábrázolása a székesfehérvári szarkofágon? *Az ezeréves ifjú*. Szerk. Lőrincz Tamás. Székesfehérvár, 2007. 69–77.

⁸⁹ Marosi Ernő: Mai képünk a középkori művészet kezdeteiről Magyarországon. *Magyarok térben és időben*. Szerk. Fülöp Éva Mária, Kisé Cseh Julianna. Tata, 1999. 277–292.; uő: A művészet Szent István korában. *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. Kristó Gyula. Budapest, 2001. 75–83.; uő: Szent István korának képe a művészettörténetben. *Limes*, 14. 2001. 41–62. Mindez összedolgozva és kiegészítve: Szent István korának képe a művészettörténet-írásban. *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2002. 306–348.

⁹⁰ Marosi 1999 (89. jegyzetben i. m.) 279.

⁹¹ Tóth Melinda: A művészet Szent István korában. *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Budapest, 1988. 113–132.

⁹² Vö.: Marosi 2020. i. m. 225.

⁹³ Marosi Ernő: Preromanika. *A művészet története Magyarországon*. Szerk. Aradi Nóra. Budapest, 1983. 13–20.

⁹⁴ Mikó Árpád: Marosi Ernő és a magyarországi reneszánsz kutatása. *Enigma*, 26. 2019. [2020]. No 100. 67–74.

⁹⁵ Marosi Ernő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus/Budapesti Történeti Múzeum. Szerk. Farbak Péter et al. Budapest, 2008. 113–127. = Marosi 2020. i. m. 733–744., mely a „Hunyadi Mátyás, a középkori ember” című fejezet része.

modern szemléletet egyenrangúan képviselte a reneszánsz és a késő gótika,⁹⁶ s hogy az előbbi a hagyományos túlértékeléssel szemben helyes kontextusba helyezze.

Ebbe az irányba mutattak már a korábbi Mátyás-évfordulóval, az 1990-es megemlékezésekkel összefüggésben született írásai is.⁹⁷ 2008-ban azután nemcsak a Budapesti Történeti Múzeum Mátyás-katalógusába,⁹⁸ hanem a Magyar Nemzeti Galéria Mátyás utáni időszakot bemutató tanulmánykötetében is írt,⁹⁹ az előbbi kiállítást ő nyitotta meg,¹⁰⁰ a kiállítások kapcsán a fogalmi tisztázásra is volt ereje,¹⁰¹ és akkor még nem esett szó az Askerz Éva-Festschriftbe írt éremművészeti tanulmányról,¹⁰² és az ismét a kolozsvári *Korunk* Mátyás-számába szánt, a XVI. századi Székely Istvántól a magyar *risorgimentón* és Gerevich Tiboron át az 1982-es schallaburgi kiállításig és a jelenkorig ívelő eszmefuttatásról. Ez utóbbi módot adott a gótikus kézikönyv és az abban foglalt, áthallásos korszakjellemzés felidézésére is; mai szemmel igazán különleges élmény olvasni a kádári konszolidáció és a (saját korában egyébként roppant népszerűtlen) Mátyás kor összevetését, mint „a hatalom és a tekintély helyreállításának, az ország megerősítésének és a konszolidációnak korszakát.”¹⁰³

Talán csak véletlen egybeesés, hogy ugyanebben az évben jelent meg Marosi összefoglalása a magyarországi gótikáról a Corvina új, *Stílusok – Korszakok* című sorozatában.¹⁰⁴ A feldolgozás természetesen nem a gótikus kézikönyv kivonata, hanem kísérlet arra, hogy a kronologikus (nemzedéki) szemléletet hogy lehet felváltani a megrendelői rétegeknek megfelelő, ezen belül a folyamatosságot jobban érzékelhető bemutatással. Ebben értelemszerűen helyet kaptak Mátyás késő gótikus megrendelése, ahogy a művészi folyamatok Jagelló-kori továbbélése is.

⁹⁶ Ez utóbbi helyes értelmezésének irányt szabott Marosi által is nagyra tartott könyvében Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, 2005. – ld.: Marosi 2020. i. m. 749.

⁹⁷ Főleg: Marosi Ernő: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. *Korunk*, 3, 1990, 4. 434–444.; uő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 11–38. = Marosi 2020. i. m. 707–726., amely valójában 1989-ben született.

⁹⁸ Ld. 94. jegyzet!

⁹⁹ Marosi Ernő: Az Alpokon innen és túl. A reneszánsz látszólagos választútjai Magyarországon 1500 körül és után. *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád, Verő Mária. Budapest, 2008. II: 9–23.

¹⁰⁰ Marosi 2008 (3. jegyzetben i. m.)

¹⁰¹ Marosi Ernő: Reneszánsz, humanizmus. Fogalmi problémák A reneszánsz éve kiállításain. *BUKSZ*, 20. 2008. 345–352.

¹⁰² Marosi Ernő: Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományaihoz Magyarországon. *Soproni Szemle*, 62. 2008. 238–249. = Marosi 2020. i. m. 727–732.

¹⁰³ Az idézet eredeti megjelenési helye: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* 1987. I.: 657 – idézi Takács 1989. 52., ezt felidézi és aktualizálja: Marosi Ernő: „Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra”. Mátyás király kora és udvara a művészettörténetben. *Korunk*, 19, 2008, 7. 9.

¹⁰⁴ Marosi Ernő: *A gótika Magyarországon*. Budapest, 2008.

VISSZA A ROMANIKÁHOZ

Öt évvel később, 2013-ban megjelent ugyanezen sorozat másik középkori kötete is, melyet Marosi a romanikának szentelt.¹⁰⁵ Ha a gótikus áttekintés a kronologikus narratíva egyik alternatíváját nyújtotta, akkor a román korban a megközelítések sokfélesége hökkenti meg az olvasót. Megjelenik benne az akadémiai doktori disszertációban késő középkori példákban már tárgyalt képiség problémája; az emlékanyag megismeréséhez szükséges források és kezelésük módszertani bemutatása; az ornamentika stílus szempontú, átfogó elemzése; tíz kiemelt emlék kismonográfiája; és mintegy betetőzésül, a stílustörténeti vázlat. Mindezt kiegészíti függelékként egy tanulságos szövegválogatás (főleg) a donátorok szempontjairól. A feldolgozás tehát prizmaszerűen felbontja az emlékanyag értelmezéseinek módozatait, mintegy lehetőséget nyújtva az olvasónak betekinteni a tudós műhelyébe. Ez a posztmodern megközelítés nemcsak arról tanúskodik, mennyire tartotta a lépést Marosi a korrallal, hanem azt is érthetővé teszi, miért tiltakozott hevesen, amikor a könyvbemutatón Gerevich Tibor 1938-as nagymonográfiájával vetették egybe. Persze a célközönség és a vállalkozás nagyságrendje is jelentősen különbözött.

Marosi ezekben az években az Árpád-kor klasszikus témáival is foglalkozott. Kiemelendő egy tanulmánya a tihanyi apátságról, amelyben kitért rokon emlékek (így a pannonhalmi és a feldebrői altemplom) datálási kérdéseire is, és felvetette Regensburg esetleges hatását, amely a visegrádi vállkövekben tükröződne. Bár ez a szál meglehetősen bizonytalan, és a visegrádi bazilitáktól nem könnyű utat találni a tihanyi bencésekhez (még ha figyelembe is vennénk az Oroszkon feltételezett keleti rítusú szerzeteseket), a szóba hozott Vilmos apát személye felveti a korai szerzetesi reformgondolat hatásának lehetőségét.¹⁰⁶

Ennél is fontosabb volt, hogy ebben az időben fordult figyelme a pécsi székesegyház felé. Ezt megelőzően alighanem Tóth Melinda kutatásaira tekintettel tartotta távol magát az Árpád-kori művészet ezen főművétől, s amikor ezek lezárására már nem látszott remény, Marosi többször is foglalkozott a témával. Először, jellemző módon, historiográfiai szempontból,¹⁰⁷ majd a narratív ciklusokat elemezte, egyre szélesebb kört érintve.¹⁰⁸ Ugyanígy tágabb kitekintésekre adtak alkalmat

¹⁰⁵ Marosi Ernő: *A romanika Magyarországon*. Budapest, 2013.

¹⁰⁶ Marosi Ernő: A tihanyi bencés apátság a 11. század építészetében. *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólévél tiszteletére*. Szerk. Érszegi Géza. Tihany, 2007. 77–90. = Marosi 2020. i. m. 190–195. A tihanyi reformgondolat mellett más alapon próbáltam érvelni: Leo IX, Hungary, and the Early Reform Architecture. *La Reliquia del Sanque di Cristo: Mantova, l'Italia e l'Europa al tempo di Leone IX*. A cura di Glauco Maria Cantarella-Arturo Calzona. Mantova, 2012. 561–572.

¹⁰⁷ Marosi Ernő: Die Domsulpturen von Pécs. Kunsthistorische Einordnung und Inszenierung als ein Paradigma ungarischen Selbstverständnisses. *Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs*. Hrsg. Robert Born, Alena Janatková, Adam S. Labuda. Berlin, 2004. 233–252.

¹⁰⁸ Marosi Ernő: A pécsi román kori székesegyház narratív reliefjeiről. „Ez világ, mint egy kert...”. *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 549–562. = Marosi

azok a székesfehérvári ülésszakok, amelyeket egy-egy uralkodónak szenteltek: Marosi II. András és Szent László tevékenységével foglalkozott. Az egyik a gótikus udvari művészet kérdését járta körül, és így Takács Imre kutatásaihoz kapcsolódott, azokat helyezte széles nemzetközi historiográfiai összefüggésbe.¹⁰⁹ A másik a Szent László-kori székesfehérvári művészetről szólt, mindenekelőtt a Szent István-szarkofágról és a „pontatlanul »palmettásnak« nevezett stílus” késői darabjairól, de talán még izgalmasabb a függelékben közölt forráshely, mely szerint a somogyváriak Szent Egyed testének birtoklásával dicsekedtek.¹¹⁰

Az utolsó évek legfontosabb munkái talán azokhoz a váratlan felfedezésekhez kötődnek, amelyek jelentősen gyarapították ismereteinket a korszakról. Ilyenek az egykori ercsi monostor kövei, amelyek a szigetújfalusi plébániatemplom falából kerültek elő,¹¹¹ a bizerei monostor ásatásainak eredményei, amelyeket Marosi az aradi múzeum raktárában tanulmányozhatott;¹¹² és a borosjenői kastélyból Kovács Zsolt és Weisz Attila közreműködésével kiemelt dénesmonostori faragványok, amelyekről a közlemény már a szerző halála után jelent meg.¹¹³ Valamennyi felfedezés alkalmat adott Marosinak szélesebb kitekintésre is, amivel meghatározta a darabok helyét és jelentőségét az Árpád-kori művészet regionális térképén. Ehhez járult hozzá egy régóta készülő tanulmány végső formába öntésével az erdélyi Kerchez és köréhez kapcsolódó emléktanyag belső és külső összefüggéseinek felderítésével¹¹⁴ és a mo-

2020. i. m. 309–317.; uő: A pécsi székesegyház és a magyarországi romanika művészete. *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról*. Szerk. Heidl György, Raffay Endre, Tüskés Anna. Pécs, 2016. 121–150. = Marosi 2020. i. m. 318–332.

¹⁰⁹ Marosi Ernő: A gótikus udvari művészet kérdése és II. András. *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár, 2012. 174–189. Takács Imre 2010-ben védte meg hasonló tárgyú akadémiai disszertációját, melynek egyik opponense Marosi volt, ld.: *Művészettörténeti Értesítő*, 60. 2011. 158–163. Ld. még: Takács Imre: *A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában*. Budapest, 2018.

¹¹⁰ Elhangzott (a függelék nélkül) 2014-ben, megjelent: Marosi Ernő: Művészet Székesfehérváron Szent László korában. *Szent László kora és kultusza*. Szerk. Kerny Terézia, Mikó Árpád, Smohay András. Székesfehérvár, 2019. 34–49. = Marosi 2020. i. m. 196–202. Szent Lászlóhoz visszatért egy 2017-es nagyváradi előadásában is, mely csak 2020-ban jelent meg, uo., 215–223.

¹¹¹ Marosi Ernő: Az ercsi monostor kőfaragványainak újabb leleteihez. *Műemlékvédelem*, 55. 2011. 196–204. = Marosi 2020. i. m. 305–308. A kövek kisértésében Kollár Tibor szerzett elévülhetetlen érdemeket.

¹¹² Ernő Marosi: Some remarks on a fragmentary capital from the monastery of Bizere. *Monastic Life, Art and Technology in the 11th-16th Centuries*. Ed. Ileana Burnichioiu. Alba Iulia, 2015. [2019!]. 229–238.

¹¹³ Marosi Ernő: Adalékok az Árpád-kori Magyarország művészetének ismeretéhez. Az újabb interdiszciplináris kutatások eredményei. *In Situ*, 2. 2021. 5–37. E két utóbbi emléktanyag megtekintéséhez is Kollár Tibor segítette hozzá Marosit.

¹¹⁴ Marosi Ernő: Az ország közepe művészetének követése az Olttól a Szamosig. *Középkori művészet a Szamos mentén*. Szerk. Kollár Tibor. Kolozsvár – Budapest, 2021. 11–131.

nasztikus építőiskolák problémájának árnyalásával.¹¹⁵ Amikor ez utóbbi előadás 2020 márciusában elhangzott, még nem sejtettük, hogy ez lesz a CEU Középkor-tudományi Tanszékének utolsó budapesti nyilvános előadása – és Marosi Ernő utolsó szereplése azon a tanszéken, amelynek létrehozásánál bábáskodott és munkáját mindvégig támogatta.

EPILÓGUS

Sinkó Katalin alapvető Marosi-elemzésében meghatározó szerepet tulajdonított az 1960-as évek légkörének. Nem kétséges, hogy ezt pontosan látta, mert bár önmagát Marosi-tanítványként határozta meg, nála csak egy évvel volt fiatalabb, így ugyanazokról az évekről szereztek tapasztalatokat.¹¹⁶ Ha mindezt Marosi középkori tárgyú munkássága felől nézzük, a kijelentést csak megerősíthetjük. Marosi írásaiban a hatvanas évek nemzetközi publikációi képezik az alapvető hivatkozási réteget, még akkor is, ha ezt mindig a legfrissebb szakirodalmi utalásokkal egészítette ki. Hozzájárultak ehhez az ebben az időben megnyíló utazási lehetőségek is, főképpen a Bécsben töltött 1968/1969-es tanév. Idehaza az enyhülés korszaka volt ez, a horizontok lassan tágulni kezdtek, ami mind több lehetőséget biztosított a nemzetközi kutatásba való bekapcsolódásra is. Talán Vayer Lajos, a CIHA magyar tagja (1964-től) és elnöke (1970–1974) tette a legtöbbet ennek érdekében, megszervezte az 1965-ös budapesti kollokviumot és az 1969-es szintén budapesti CIHA kongresszust. Ebben Marosi méltó utódjának bizonyult, aminek csúcspontja a CIHA 2007-es budapesti kollokviumának megszervezése volt.

Marosi Ernő tudományos tevékenysége csúcán érte a rendszerváltás. Bár az életrajz *decoruma* ettől kezdve csak fokozódott: 1991-től az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének lett igazgatója, majd 2002–2008 közt az akadémia alelnöke – ezek a pozíciók rengeteg energiát lekötöttek, Marosi valóban szolgálatot teljesített. Az intézet szakmai irányítását korábban is ő végezte, és ennek fényes eredményei voltak (ld. a már említett kiállításokat és a gótikus kézikönyvet) – most, amikor az intézet igazgatása névleg is hozzá került, a lehetőségek beszűkültek. A nemzetközi folyamatoknak jobban megfelelő a látványosabb kezdeményezések a múzeumokhoz kerültek: így a középkori kiállításoknak is a Magyar Nemzeti Galéria, Pannonthalma és a Szépművészeti Múzeum adott otthont, olyan Marosi-tanítványok szervezésében, mint Takács Imre.¹¹⁷ Azt is láttuk, hogy a kilencvenes évekre érett meg az a paradigmaváltás, amely a nagy narratívákat megkérdőjelezte, ismét egy új tanítványi nemzedék pályára lépésével. Mindennek az lett a következménye, hogy az addig fokról fokra épülő tudósi életmű ezen a ponton csonkán maradt, és a tervezett Árpád-

¹¹⁵ Ernő Marosi: Remarks on the Question of the So-Called Monastic Schools of Architecture. *Historical Studies on Central Europe*, 1. 2021. 3–27.

¹¹⁶ Sinkó 2010. 57–58.

¹¹⁷ Pl. *Pannonia regia* 1994. i. m.; *Mons Sacer* 1996. i. m.; *Paradisum plantavit* 2001. i. m.; *Sigismundus rex et imperator* 2006. i. m.

kori összefoglalás abban a nagyságrendben, ahogy azt eredetileg elképzelte már nem valósult meg.

Marosi nem rejtette véka alá, mi az, amire ezekben az években legjobban vágyott: nyugdíjba vonulása küszöbén azt szerette volna, hogy „maradjon még időm ismét rendes kutatóként működni, s erre-arra talán még rájönni.”¹¹⁸ Visszatekintve az életműre, a 80. születésnap küszöbén is így fogalmazott: „mai ítéletem szerint azokat a kis elemzéseket tartom a legértékesebbeknek, amelyek egy-egy emlékre vagy elhanyagolt aspektusra vonatkoznak”.¹¹⁹ Talán némi elégtételt adott neki a sors azáltal, hogy utolsó éveiben megadatott látnia és elemeznie azokat az új leleteket, amelyek az Árpád-korról alkotott képünket teljesebbé tették.

Am ha Marosi pályáját a hatvanas évekhez viszonyítjuk, arra is rá kell kérdeznünk: mi az, ami nem hagyott nyomot rajta? És itt nemcsak arról van szó, hogy ugyanazon 1973-as, legelső *Ars Hungarica* számban, amelyben Marosi alapvető gótikus programja megjelent, a beköszöntő „a marxista-leninista történelemszemlélet és esztétikai gondolkodás művészettörténeti megnyilvánulásainak és közelítéseinek új eredményeit” ígérte.¹²⁰ Marosinál sem vörös róka farkat, sem a későbbi politikai kurzusok lenyomatát nem találni. Ennél azonban fontosabb, hogy a XX. század utolsó harmadának művészettörténeti paradigmaváltása a medievistákat sem hagyta érintetlenül. A *New Art History* néven ismert hullám olyan irányzatokból merített ihletet, mint a strukturalizmus, dekonstruktivizmus, szemiotika, narratológia, pszichológia és pszichoanalitika, marxizmus, posztkolonializmus, feminizmus, gendertudomány, kulturális antropológia, művészetszociológia és így tovább.¹²¹ Ezekre Marosinál még utalást is nehéz találni, bár a komolyan vehető irányzatok nyilván hatottak rá is. Fogyatékos az, vagy érdem? Napjainkban nem könnyű érvényesülni a divatos áramlatokhoz való csatlakozás nélkül. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ami akkoriban korszerűnek látszott, mára jórészt elavult. Marosi Ernő életműve a következő generációk számára is időtállóan fog bizonyulni.

MAROSI ERNŐ PÁLYAKÉPE

Marosi Ernő (Miskolc, 1940. április 18. – Budapest, 2021. július 9.) művészettörténész, az MTA rendes tagja. Édesapja: Marosi Ferenc (1910–1974.) postatiszt; édesanyja: Kecskés Magdolna (1915–2013) tanítónő. A miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban érettségizett 1958-ban, majd felvételt nyert az ELTE művészettörténet-magyar nyelv és irodalom szakára, ahol 1963-ban szerzett tanári oklevelet. Szakdolgozata: *A gótikus stíluskorszak szemlélete a magyar művészettörténeti szakirodalomban*. A Művészettörténeti Tanszéken kezd dolgozni beosztott gyakornok-

¹¹⁸ Marosi 2009. i. m. 55.

¹¹⁹ Marosi 2020. i. m. 583.

¹²⁰ Aradi Nóra: Beköszöntő. *Ars Hungarica* 1. 1973. 7.

¹²¹ Ld.: Conrad Rudolph: Introduction: A Sense of Loss. *A Companion to Medieval Art*. Ed. Conrad Rudolph. Malden-Oxford-Carlton, 2006. 1–43: 35–36. és a kötet számos idevágó tanulmányát.

ként, majd 1964-ben a László Gyula, Oroszlán Zoltán és Zádor Anna tagokból álló szakbizottság javaslatára tanársegéddé nevezik ki. 1967-ben doktorált Zádor Annánál és Vayer Lajosnál *A kassai Szent Erzsébet templom építéstörténetének kérdései* c. disszertációjával. 1968–1969 között Herder-ösztöndíjasként Bécsben dolgozott. 1970-ben adjunktussá nevezik ki. 1974–1991 között MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának igazgatóhelyettese, egyidejűleg 1976-tól 1986-ig a Régi Magyar Művészeti Osztály vezetője. 1977-ben *A gótika kezdetei Magyarországon* c. disszertációjával elnyeri a művészettörténet tudományok kandidátusa fokozatot. 1980-ban egyetemi docens, majd 1991-ben egyetemi tanár lett. 1989–1996 között a CIHA elnökségének tagja. 1990-ben *Realitás és esztétikai értékrend a 14–15. századi magyarországi művészetben* c. értekezésével elnyeri a művészettörténet tudományok doktora címet. 1993-ban az MTA levelező tagjává választják. 1993–2000 között az MTA Művészettörténeti Intézet igazgatója, majd kutatóprofesszor. 1993-tól 1999-ig az MTA II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának alelnöke. 2001-ben az MTA rendes tagja lesz, 2002–2008 között az MTA társadalomtudományi alelnöke volt. 2010-óta az ELTE professor emeritusa. Felesége: Szabó Júlia (1939–2004) művészettörténész; 2013-ban Nagy Gabriellát vette feleségül. Kitüntetések: Pasteiner Gyula-émlékérem, 1973; Szocialista Kultúráért kitüntető jelvény, 1986; Ipolyi Arnold-émlékérem, 1986; Fitz József-díj, 1991; Szűcs Jenő-díj, 1995; Széchenyi-díj, 1997; Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tiszteleti tagság, 2005; Deák Ferenc-díj, 2007; Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal, 2009; Hazám-díj, 2014; Lyka Károly-díj, 2017 – KMML II.: 73.; MTAT II.: 844–845.; RÜL XIV.: 181–182.

BIBLIOGRÁFIA

Marosi Ernő publikációinak bibliográfiája 1961–2020. Összeáll. Bardoly István. In: Marosi Ernő: *„Fénylik a mű nemesen” Válogatott írások a középkori művészet történetéről*. Budapest, 2020. II.: 905–941.

MAROSI ERNŐ FONTOSABB ÍRÁSAI

Gábor Klaniczay: Santità, miracoli, osservanze nel medioevo. L'Ungheria nel contesto europeo. Spoleto, 2019. [rec.] *Századok*, 154. 2020. 6. 1360–1363.; *„Fénylik a mű nemesen” Válogatott írások a középkori művészet történetéről*. I–III. Budapest, 2020.; Galavics Géza 80 éves. *Enigma*, 27. 2020. No 102. 9–15.; Géza Galavics ist achtzig. *Acta Historiae Artium*, 61. 2020. 239–249.; Adalékok az Árpád-kori Magyarország művészetének ismeretéhez. Az újabb interdiszciplináris kutatások eredményei. *In Situ*, 2. 2021. 5–37.; A dolognak van egy másik oldala is. In: Ács Pál – Székely Júlia: *A reneszánsz reneszánsza. Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánsz-kutatásról*. Budapest, 2021. 489–502.; Martin et Georges de Coloswar. *Démystifier l'Europe centrale. Bohême, Hongrie et Pologne de VIIe au XVIe siècle*. Dir. Marie-Madeleine de Cevins. Paris, 2021. 866–867.; Az ország közepe művészetének követése az Olttól a Szamosig. *Középkori művészet a Szamos mentén*. Szerk. Kollár Tibor.

Kolozsvár-Budapest, 2021. 11-131.; Remarks on the Question of the So-Called Monastic Schools of Architecture. *Historical Studies on Central Europe*, 1. 2021. 3-27.; Marosi Ernő emlékezése Aradi Nórára. *Enigma*, 28. 2021. (2022) No 107. 90-95.; Visszaemlékezés egyetemi éveimre. *Enigma*, 28. 2021. (2022) No 107. 12-41.

MAROSI ERNŐRŐL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Válogatás a Marosi Ernőről szóló irodalomból. Bibliográfia. *Enigma*, 26. 2019 (2020) No 100. 91-92.; Takács Imre: Marosi Ernő olvasása – zárszó helyett. In: Marosi Ernő: „Fénylik a mű nemesen” *Válogatott írások a középkori művészet történetéről*. Budapest, 2020. II.: 943-960.; Takács Imre: Marosi Ernő és a középkor-kép változása. *Enigma*, 26. 2019. [2020!]. No 100. 47-61.; Takács, Imre: Ernő Marosi Turns Eighty. *Acta Historiae Artium*, 61. 2020. 217-238.; Entz Géza: A tudomány nem öncél – Marosi Ernőre emlékezve. 2021. július 11.; <https://orszagut.com/kozelet/a-tudomany-nem-oncel-marosi-ernore-emlekezve-1696>; Prokopp Mária: Marosi Ernő szellemiségét diákjai viszik tovább. 2021. július 13. <https://vasarnap.hu/2021/07/13/prokopp-marosi-erno-szellemiseget-diakjai-viszik-tovabb>; Mélyi József: Átfogó pillantás. Marosi Ernő (1940-2021) *Magyar Narancs*, 2021. július 22. (29. sz.); Rényi András: A diszciplína embere. Marosi Ernő (1940-2021.) *Élet és Irodalom*, 2021. július 16. (28. sz.) 8.; Lővei Pál: Marosi Ernő (1940-2021). *Mozgó Világ*, 47, 2021, 7/8. 253-255.; Jékely, Zsombor: Ernő Marosi (1940-2021) in memoriam. *Acta Historiae Artium*, 62. 2021. 5-10.